

УДК 159.923

DOI: <https://doi.org/10.18524/2707-0409.2022.1-2.286676>

Лукашов О.О.

кандидат економічних наук, докторант кафедри
практичної психології та соціальної роботи

Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля,

e-mail: shelest04021979@gmail.com

ORCID 0009-0007-0485-5128

СКЛАДОВІ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ

У статті розкрито соціально-психологічний зміст складових соціальної відповідальності особистості. Показано, що соціальна відповідальність особистості визначається як морально-ціннісне стійке особистісне утворення, що включає стратегію соціальної поведінки особистості, де основою виступає свідомо установа на добровільне, активне виконання соціальних ролей, відповідно до своїх дій та їх наслідків, цінностей та норма суспільства, а також у готовності відповідати за отриманий результат. Наголошується, що соціальна відповідальність розкривається у таких структурних складових: ціннісно-нормативній (соціоцентрична мотивація, егоцентрична мотивація та ін.), когнітивно-інформаційній (когнітивна свідомість, обізнаність та ін.), афективно-емпатійній (емоційність стенична, емоційність астенічна, щирість та ін.), організаційно-комунікативній (динамічна ергічність, динамічна аергічність, труднощі та ін.), результативно-діяльнісній (предметна результативність, суб'єктна результативність та ін.), рефлексивно-прогностичній (регуляторна інтернальність, регуляторна екстернальність та ін.). Проведене дослідження складових соціальної відповідальності виявило специфіку їх взаємозв'язків залежно від стажу професійної діяльності, а також засвідчило підвищення рівня відповідальності рівня до рівня гіпервідповідальності. Професійно та соціально відповідальні респонденти усвідомлюють себе як суб'єкт діяльності, виявляють соціальну активність, ініціативність, контролюють свою навчальну та професійну діяльність.

Ключові слова: особистість, соціальна відповідальність, складові соціальної відповідальності, критерії соціальної відповідальності.

Постановка проблеми. Соціальна відповідальність особистості виникає при виконанні різних цивільних, службових, сімейних, суспільних та особистих її обов'язків. Такий вид відповідальності може розглядатися як індивідуальна, групова та громадська та нерозривно пов'язаний з реалізацією соціальних ініціатив з урахуванням прийнятих соціальних цілей. Враховуючи види відповідальності та їх співвідношення, зауважимо, що соціальна відповідальність включає економічну, політичну, юридичну, професійну відповідальність тощо. Йдеться про те, що зазначені види відповідальності у

своїх основних характеристиках мають притаманні соціальній відповідальності властивості, за умови соціоцентричної спрямованості діяльності та поведінки самого суб'єкта відповідальності. Слід підкреслити основну сутнісну ознаку соціальної відповідальності – це врахування інтересів, цінностей-цілей суспільства, соціальної групи. На підставі цього соціальна відповідальність особистості визначається як морально-ціннісне стійке особистісне утворення, що включає стратегію соціальної поведінки особистості, де основою виступає свідомою установка на добровільне, активне виконання соціальних ролей, відповідно до своїх дій та їх наслідків, цінностей та норма суспільства, а також у готовності відповідати за отриманий результат.

Мета статті – розкрити соціально-психологічний зміст складових соціальної відповідальності особистості.

Результати дослідження. Соціальна відповідальність розкривається у таких структурних складових: ціннісно-нормативній (соціоцентрична мотивація, егоцентрична мотивація та ін.), когнітивно-інформаційній (когнітивна свідомість, обізнаність та ін.), афективно-емпатійній (емоційність стенічна, емоційність астенічна, щирість та ін.), організаційно-комунікативній (динамічна ергічність, динамічна аергічність, труднощі та ін.), результативно-діяльнісній (предметна результативність, суб'єктна результативність та ін.), рефлексивно-прогностичній (регуляторна інтернальність, регуляторна екстернальність та ін.).

У проведеному емпіричному дослідженні ми звернулися до визначення соціальної відповідальності особистості, та структурних складових такої відповідальності, а також критеріїв її сформованості.

У дослідженні взяли участь здобувачі вищої освіти та фахівці соціономічного профілю підготовки. З огляду на їх соціальний статус можна стверджувати, що певні соціальні ролі вони вже виконують у достатньому обсязі. Це такі ролі як студент, громадянин та ін. Разом із тим, деякі соціальні ролі здобувачі вищої освіти тільки починають освоювати, як-то: професійні ролі, деякі сімейні ролі та інші соціально значущі цінності-цілі й норми суспільства, а також освоювані соціальні ролі у процесі соціального виховання у закладі вищої освіти. Доречно зазначити, що соціальна відповідальність здобувачів вищої освіти проявляється не лише у реалізації актуальних соціальних ролей, а й у тому наскільки активно, добровільно та усвідомлено освоюються потенційні соціальні ролі, інтеріоризуються соціальні норми, що охороняють цінності суспільства.

У зв'язку з тим, що у проведеному дослідженні розглядаються проблеми формування соціальної відповідальності особистості, необхідно розкрити її компонентну структуру, позначаючи соціальну відповідальність як стійку стратегію соціальної поведінки особистості, яка є її значним регулятором.

Спрощена характеристика соціальної поведінки розкривається як система соціально зумовлених мовою та іншими знаково-смысловими утвореннями дій, за допомогою яких особистість чи соціальна група бере участь у суспільних відносинах, взаємодіє із соціальним середовищем. Соціальна поведінка містить

дії людини по відношенню до суспільства, інших людей та предметного світу. Такі дії регулюються суспільством і належать до зовнішнього регулювання та свідомості особистості, що представляє внутрішнє регулювання.

Соціальні норми виступають формою висловлювання соціальних чинників, що регулюють поведінку особистості. Вони можуть бути різні за змістом, за сферами дії, механізмами поширення, формою санкціонування, соціально-психологічними механізмами дії. Моральні норми, які є регулятором соціальної поведінки особистості, є, як правило, неписаними нормами поведінки. У соціальних нормах, які виступають громадськими установками, зверненими до особистості, виявляються суспільні потреби, умови для їх задоволення, тобто реалізація та готовність до дії з боку суспільства, держави, групи, виражена у формах контролю, заходах заохочення чи примусу, оцінки щодо суб'єктів, які виконують вимоги соціальної норми. Внаслідок цього результатом застосування громадських установок стає соціально схвалена активна поведінка осіб, до яких вони звернені.

При аналізі компонентної структури соціальної відповідальності особистості слід виділити та обґрунтувати основні критерії та показники їх сформованості. При цьому умовою розуміння слугить твердження, що критерії – це ознаки, виходячи з яких проводиться оцінка чи судження.

Визначення критеріїв оцінки соціальної відповідальності особистості здійснювалося з урахуванням вимог до їх обґрунтування. До таких вимог належали: розкриття критеріїв через низку якісних ознак (показників), за проявами яких можна робити висновки про міру вираженості досліджуваної якості; відбиття критеріями динаміки вимірюваної якості у часі та культурному просторі; критерії охоплення критеріями основних видів діяльності особистості; зрозумілість критеріїв всім учасникам процесу.

Критерієм оцінки сформованості когнітивно-інформаційної складової соціальної відповідальності особистості виступала соціальна поінформованість. Цей критерій розкривали показники: знання про базові соціально схвалювані стратегії рольової поведінки та норм; знання про зміст основних соціальних цінностей та усвідомлення особистого та соціального значення норм.

Визначаючи зміст даної складової соціальної відповідальності, ми враховували те, що система знань людини про зміст, способи, засоби поведінки, яка слугить для неї реальною опорою при її життєздійсненні, є орієнтовною основою соціальної поведінки. Орієнтування та орієнтовна основа діяльності визначаються як образ середовища проживання і образ дії, інтегровані в єдиний структурний елемент, що слугить основою для управління дією. Більш того, ефективність орієнтовної основи поведінки залежить від ступеня повноти та вірності знань, включених до її змісту. Так, правильна, повна (достатня) орієнтовна основа соціальної поведінки дає можливість особистості будувати прогнози її можливих результатів.

Слід зазначити, що засвоєння прав, обов'язків, які відповідають конкретним соціальним ролям та соціальним нормам, дозволяє прогнозувати результати власної соціальної поведінки, дає можливість бути соціально обізнаною особистістю. Показником соціальної поінформованості, як критерія оцінки соціальної відповідальності особистості у дослідженні виокремлено знання про базові соціально схвалювані стратегії рольової поведінки та їх норми.

Позначаючи показник соціальної обізнаності як критерій оцінки соціальної відповідальності особистості (знання про зміст основних соціальних цінностей та усвідомлення особистого і соціального значення їх норм) слід враховувати те, що при плануванні та контролі соціальної поведінки особистість використовує вже накопичені суспільством знання про зміст, способи та особисте, соціальне значення дії. Найважливішими орієнтирами особистості у певних ситуаціях виступають соціальні цінності. Так, цінності спрямовують, а їх норми наказують, дозволяють або забороняють характер відносин, форми поведінки, цілі та способи їх досягнення. При цьому для того, щоб соціальні цінності та норми, що їх охороняють, стали реальними орієнтирами соціальної поведінки, особистості необхідно засвоїти зміст самої соціальної цінності, і, разом із тим, зрозуміти норму, що охороняє, – визнати її соціальну та особисту необхідність.

Критерієм оцінки сформованості ціннісно-нормативної складової соціальної відповідальності особистості виступає просоціальна спрямованість, що виявляється у показниках: альтруїстичні мотиви; просоціальні цінності та ціннісні орієнтації, соціальна спрямованість визнана відповідальності.

Слід врахувати, що спрямованість соціальної поведінки особистості може бути позитивною – просоціальною, нейтральною – асоціальною, негативною – антисоціальною.

До просоціальної поведінки належить допоміжна, альтруїстична поведінка, яка є цілеспрямованою, свідомою, добровільною, не заснованою на розрахунку надання допомоги іншим людям, групам, суспільству. Саме просоціальна спрямованість задає відповідний вектор соціальної поведінки особистості, а її зміст визначається мотивами, стійкими стосунками та ціннісними орієнтаціями.

Одним із показників просоціальної спрямованості особистості як критерія оцінки її соціальної відповідальності є альтруїстичні мотиви соціальної поведінки. В їх основі лежать прагнення урахування та охорони інтересів інших людей, суспільства, колективу, почуття обов'язку, бажання принести користь людям, суспільству, колективу, безкорисливе прагнення надання підтримки та допомоги, прагнення втішати, опікуватися, захищати, піклуватися про тих, хто її потребує.

У мотивації соціальної поведінки особистості спонукальну та спрямовуючу функції здійснюють її ціннісні орієнтації. Слід погодитися з точкою зору М. Рокича, який розкриває індивідуальну систему цінностей і ціннісних орієнтацій як певну систему переконань з урахуванням цілей і типів поведінки, структура якої виступає визначальною і для структури мотивації.

М. Рокич класифікував цінності на термінальні та інструментальні. До змісту термінальних цінностей входять основні цілі, яких людина хоче, зрештою, досягти у своєму житті. Інструментальні цінності є альтернативними типами поведінки, за допомогою яких особистість досягає бажаного результату (термінальних цінностей). Термінальні цілі особистості, спрямовані виключно на власний добробут, відображають виражений індивідуалістичний характер, тобто говорять про відсутність його просоціальної спрямованості та, отже, соціальної відповідальності. У зв'язку з цим, саме просоціальні цінності та ціннісні орієнтації слід відносити до показників просоціальної спрямованості як критерія ціннісно-нормативної складової соціальної відповідальності особистості.

Наступною складовою соціальної відповідальності особистості виступає рефлексивно-прогностична. Її критерієм є соціальна самостійність, яка проявляється у таких показниках як уміння передбачати та прогнозувати особисті та соціально значущі наслідки своїх дій; здатність до рефлексії своєї поведінки; здатність до емпатії; характер атрибуції відповідальності.

Критерієм оцінки рефлексивно-прогностичної складової соціальної відповідальності особистості виділяється соціальна самостійність.

Теоретико-методологічний аналіз наукових досліджень дозволяє констатувати, що наразі немає загальновизнаного визначення поняття «самостійність». Так, самостійність, що стала рисою характеру, розглядають як здатність працювати самостійно, незалежно від того, виконується робота за завданням чи зі своєї ініціативи. Сутність самостійності розкривається й у визначенні людиною своїх вчинків, орієнтуючись на свої переконання, знання, ставлення до дій у певних ситуаціях.

Соціальна самостійність можлива за умови збігу потреб та інтересів особистості з громадськими, при якому суспільно значуще сприймається нею як значуще для неї самої та передбачає міцний афективний співпереживаючий зв'язок з іншими людьми, суспільством. При цьому особистість підпорядковує їм свідомо власну волю та діяльність. На підставі цього значущим показником соціальної самостійності як критерія оцінки рефлексивно-прогностичної складової соціальної відповідальності особистості слід вважати здатність до емпатії.

Слід зазначити, що у визначеннях дефініції «емпатія» комбінуються три аспекти: ясне і точне розуміння почуттів, думок, потреб особистості, ціннісне «відчуття» у подіях, що відбуваються, і надійний афективний співпереживаючий зв'язок з іншими. Без емпатії нездійсненні ні спільні соціальні емоції, ні злагоджена колективна дія, ні згуртована спільність групи, колективу, ні боротьба за справедливість, ні великі почуття, зокрема почуття патріотизму, соціальної відповідальності.

Уміння передбачати та прогнозувати наслідки власних дій для себе і для суспільства, як показник соціальної самостійності, яка виступає критерієм оцінки рефлексивно-прогностичної складової соціальної відповідальності

особистості, спирається на встановлення причинно-наслідкових зв'язків між певними способами рольової поведінки та її наслідками для себе та для суспільства.

Здатність до рефлексії своєї поведінки виокремлено наступним показником соціальної самостійності як критерія оцінки рефлексивно-прогностичної складової соціальної відповідальності особистості, адже саме як суб'єкт свідомої рефлексивної волі людина може виступати як самостійна, відповідальна особистість.

Рефлексія визначається у психології як особливий психічний процес, властивість особистості, психічний стан і як специфічна здатність суб'єкта.

Завдяки рефлексії особистість здатна цілеспрямовано та усвідомлено регулювати свою соціальну поведінку, довільно керувати нею, контролювати її хід. Самостійність без опори на рефлексію веде до імпульсивної, односторонньої активності, до ігнорування об'єктивних закономірностей соціального розвитку.

У разі усвідомлення особистістю своїх цілей як нездійснених, що значно перевищують її можливості, рефлексивні здібності можуть надати гальмуючу дію на волю, блокувати здійснення. Разом з тим, усвідомлення себе здатною до діяльності, досягнення позначених цілей призводить до мобілізації волі. Адекватне уявлення особистих можливостей для здійснення своєї волі та про межі її прояву дозволяє більш повно реалізувати поставлені цілі та розширити свободу, а отже, і відповідальність.

Наступний показник соціальної самостійності як критерій оцінки рефлексивно-прогностичної складової соціальної відповідальності особистості, – це внутрішній характер атрибуції відповідальності. Соціальна відповідальність є категорією, що відбиває ступінь усвідомлення як індивідом, так і суспільством здібності, можливості бути причиною змін у собі й у соціумі загалом.

Нагадаємо, що у теоретичних дослідженнях Р. Мак Маліна, Г. Келлі, Х. Хекхаузена та інших вчених проведено умовний розподіл осіб за «локусом» їх атрибуції – зовнішнім або внутрішнім. Суб'єкти, орієнтовані на пошук внутрішніх причин, визначаються як «самобутні», «самостійні», «особисті», а зовні орієнтовані – «несамостійні», «ситуаційники».

Тільки в тому випадку, коли особистість усвідомлено вважає себе причиною подій свого життя і діяльності, її можна закликати до відповідальності. Тому між внутрішнім типом атрибуції особистості та визнанням авторства, власної «самості» та внутрішнім локусом контролю існує кореляція.

В основі відповідальної диспозиції соціальної поведінки особистості, готовності відповісти, переконаності у здатності контролювати події свого життя та поведінки лежить внутрішній тип атрибуції.

Нарешті, критерієм результативно-діяльній складової соціальної відповідальності особистості виступає соціальна активність, що виявляється у таких показниках: здатність до прояву ініціативи та здійснення соціально корисної діяльності; здатність до прийняття додаткових обов'язків.

Поведінка особистості виступає індикатором внутрішніх особливостей та структури її соціальної настанови. Саме за типом поведінки особистості можна визначити в результаті її ступінь сформованості її соціальної відповідальності.

З погляду філософії, соціальною може бути визнана лише та активність, яка сприяє суспільному прогресу, орієнтована на позитивні суспільні цінності, що наповнюють життя особистості високим змістом. Соціальна активність особистості розглядається з урахуванням міри прояву інтенсивності соціально-корисної діяльності. Наднормативна соціальна активність не включає зовнішній контроль, підзвітність суб'єкта, застосування до нього санкцій у разі її відсутності. Вона виражається не стільки у схильності дотримуватися загальноприйнятих соціальних норм, як у слідуванні ним, що супроводжується обов'язковим прагненням перевершити існуючі норми, ставити і досягати морально вищі цілі.

Процес освоєння соціальних ролей та їх норм може відрізнятися різним ступенем пізнавальної активності особистості. При цьому необхідна умова соціальної відповідальності особистості – це потреба у придбанні нових знань, які б дозволили розширити межі своєї компетентності.

Одним із показників соціальної активності як критерія оцінки результативно-діяльній складовій соціальної відповідальності особистості виступає здатність до прояву ініціативи та здійснення соціально корисної діяльності особистості. При визначенні цього показника ми можемо спертися на дослідження зовнішніх та внутрішніх умов переходу від ініціативи до відповідальності та впливу відповідальності на вихідні ініціативи. Результати такі: якщо відповідальність з'єднується з ініціативою, то необхідність стає внутрішнім спонуканням самого суб'єкта.

Дослідження соціальної відповідальності виявило у 75% респондентів високий рівень вираженості динамічної ергічності, що свідчить про самостійне виконання обов'язків без додаткового контролю, що базується на ретельному виконанні важких та відповідальних завдань. Проте, наявність високих значень за цією шкалою може обумовлювати розвиток гіпервідповідальності, породжувати високий рівень психічної стомлюваності та дратівливості (див. табл. 1).

Таблиця 1

Рівні вираженості компонентів соціальної відповідальності

Компоненти	Рівень вираженості, %		
	низький	середній	високий
Динамічна ергічність	2,6	22,4	75
Динамічна аергійність	58,3	35,2	6,5
Соціоцентрична мотивація	0	43,1	56,9
Егоцентрична мотивація	56,4	32,3	11,3
Когнітивна свідомість	0	41,8	58,2
Обізнаність	47,3	39,2	13,5

Предметна результативність	1,6	39,3	59,1
Суб'єктна результативність	1,8	42,6	55,6
Емоційність стенична	3,7	36,6	59,7
Емоційність астенична	40,1	45,2	14,7
Регуляторна інтернальність	1,6	22,7	75,7
Регуляторна екстернальність	58,4	33,5	8,1
Труднощі	30,2	58,1	11,7
Щирість	31,7	47,2	21,1

Динамічна ергічність корелює з віком (0,309) та стажем (0,224) роботи, що свідчить про її розвиток у процесі професіоналізації.

У респондентів не виражений низький рівень соціоцентричної мотивації як основи відповідальності (43,1% – середній рівень, 56,9% – високий). Такі показники зумовлені домінуванням соціально значимої мотивації, бажанням бути включеним у діяльність, переважанням почуття обов'язку та домінуванням суспільних інтересів над особистими. Водночас, середній рівень егоцентричної мотивації відзначений у третини респондентів (32,3 %), що відображає їх прагнення виконувати відповідальні справи через бажання бути у центрі уваги, бути поміченими тощо.

Високий рівень когнітивної свідомості у 58,2% респондентів відображає розуміння суті відповідальності та цілісне уявлення про таку професійно важливу якість. Водночас у деяких із них спостерігається середній рівень (41,8%) когнітивної поінформованості; такі респонденти опускають приватні, несуттєві ознаки відповідальності, що призводить до появи помилок у прийнятті рішень.

Результати за шкалою предметної результативності відображають високий рівень вираженості у 59,1% респондентів, що свідчить про їх самовідданість та сумлінність при виконанні колективних справ. Такі респонденти прикладають величезні зусилля для розвитку свого освітнього рівня, формування сприятливого іміджу у зовнішньому середовищі. У цьому предметна результативність зумовлює вибір звичних методів діяльності, які забезпечують високі результати. Водночас респонденти також демонструють і високий рівень вираженості суб'єктної результативності (55,6%), що пов'язано з їх особистісним розвитком, відповідальним ставленням до власного добробуту та самореалізації.

Емоційна стеничність у 59,7% респондентів має високий рівень вираженості; у результаті позитивні емоції чи їх поява супроводжується виконанням відповідальних справ. Також для респондентів характерна відсутність негативних емоцій (злість, страх, образа, роздратування) у ситуаціях відповідальної залежності (36,6%). При цьому лише у 3,7% респондентів у ході реалізації відповідальних доручень і за неуспіх у відповідальній справі спостерігається поява негативних емоцій.

Високий рівень регуляторної інтернальності у 75,7% респондентів показує їх незалежність від зовнішніх обставин при виконанні відповідальних справ,

тобто орієнтацію тільки на свою думку, відстоювання своєї точки зору та взяття відповідальності на себе (підтверджується низьким рівнем регуляторної екстернальності у 58,4%).

Розгляд компонента «труднощі» показує, що для 11,7% респондентів труднощі, що виникають у процесі виконання відповідальних справ, є істотною перешкодою для їх здійснення, взяття відповідальності на себе є для них тяжким, обумовлює прояв непрямой агресії, дратівливості та образи.

Порівняння якісних особливостей психологічних компонентів відповідальності респондентів, які відрізняються стажем роботи, проводилося на основі кореляційного аналізу.

Усі респонденти були поділені на п'ять груп залежно від стажу діяльності: перша група – до 5 років, друга група – до 10 років, третя група – до 15 років, четверта група – до 20 років, п'ята група – понад 20 років.

У групі респондентів зі стажем роботи до п'яти років виявлено позитивний зв'язок ергічності з регуляторною інтернальністю ($r=0,55$, $p<0,05$), що свідчить про підвищення рівня відповідальності за зростання активності у реалізації відповідальної поведінки.

У мотиваційно-смісловому компоненті виявлено взаємні позитивні кореляційні зв'язки між усіма змінними. Так, соціоцентричність пов'язана зі свідомістю ($r=0,71$, $p<0,001$) та предметною результативністю ($r=0,68$, $p<0,001$), а свідомість – з соціально-значущим результатом. Чим сильніше у респондентів виражені альтруїстична мотивація та розуміння сутності відповідальності, тим вищий показник суспільно-значущої діяльності.

У свою чергу, стінічність позитивно пов'язана зі свідомістю ($r=0,72$, $p<0,001$), предметною результативністю ($r=0,64$, $p<0,01$), що обумовлює позитивне емоційне ставлення респондентів до виконуваної діяльності. При цьому зв'язок інтернальності з предметною результативністю ($r=0,69$, $p<0,001$), соціоцентричністю ($r=0,53$, $p<0,05$) та свідомістю ($r=0,57$, $p<0,01$) показує, що респонденти, які мають стаж діяльності до п'яти років, вже готові приймати відповідальність за свої професійні обов'язки. Це дозволяє зробити висновок про те, що більшість респондентів готові нести відповідальність за прийняті рішення.

Серед агармонічних показників виявлено зв'язок егоцентричної спрямованості з суб'єктною результативністю ($r=0,55$, $p<0,05$), що свідчить про виникнення позитивних емоцій при виконанні респондентами відповідальних завдань, які дозволяють їм проявити себе, продемонструвати свій професійний статус.

У групі респондентів зі стажем 6-10 років виявлено позитивні кореляційні зв'язки ергічності з регуляторною інтернальністю ($r=0,48$, $p<0,05$), що відображають взаємозв'язок стійкості способів реалізації відповідальності та вольового регулювання суб'єктів у процесі виконання діяльності.

У мотиваційно-смісловому компоненті відповідальності респондентів цієї групи виявлено позитивний зв'язок між свідомістю та предметною

результативністю ($r=0,51$, $p<0,05$), але наявність зв'язку егоцентричної мотивації з поінформованістю ($r=0,44$, $p<0,05$) свідчить про розвиток егоцентричної спрямованості відповідальності. Респонденти розглядають демонстрацію відповідальності як необхідний атрибут своєї професійної діяльності, іноді маскуючи цим справжні мотиви прийняття управлінських рішень. У цій групі респондентів виявлено позитивний зв'язок між гармонійними та агармонічними змінними мотиваційно-сміслового та регуляторно-динамічного компонентів.

Стенічність взаємопов'язана з предметною ($r=0,42$, $p<0,05$) та суб'єктною ($r=0,56$, $p<0,01$) результативністю та свідомістю ($r=0,53$, $p<0,01$), ергічність – з предметною результативністю ($r=0,57$, $p<0,05$), а регуляторна активність – з соціоцентричною мотивацією ($r=0,40$, $p<0,05$). Ці результати свідчать про підвищення рівня відповідальності у разі підвищення рівня суб'єктивної значущості виконуваної респондентами діяльності, про прагнення виконувати професійні функції самостійно та без «тиску» зверху.

Між психологічними компонентами відповідальності у групі респондентів зі стажем 11-15 років виявлено велику кількість зв'язків між гармонійними змінними: соціоцентричність пов'язана з предметною результативністю ($r=0,66$, $p<0,01$), свідомістю ($r=0,63$, $p<0,01$). За таких результатів можна констатувати, що підвищення показників свідомості відповідальності супроводжується зростанням позитивних емоцій у процесі виконання професійних функцій та зростанням орієнтації на соціально значущий результат діяльності.

Особливістю відповідальності цієї групи респондентів є підвищення відповідальності у ситуаціях, коли результат діяльності підвищує якість освіти і є особистісно значимим. Досягнення особистої відповідальності стає для них важливою метою, яку вони активно реалізують у діяльності. Водночас у частини респондентів починає проявлятися тенденція ставитися до відповідальності як до зайвих переживань та турбот, а виконання відповідальних доручень породжує негативні емоції (егоцентрична мотивація пов'язана з екстернальністю ($r=0,59$, $p<0,01$), емоційною астенічністю ($r=0,74$, $p<0,001$), регуляторною пасивністю ($r=0,62$, $p<0,05$)). Можливо, це пов'язано зі зростанням втоми на тлі великої кількості вимог.

У респондентів зі стажем роботи 16-20 років зменшується кількість кореляційних зв'язків між гармонійними показниками і збільшується кількість таких зв'язків між агармонійними зв'язками.

Серед гармонійних змінних виявлено зв'язки між регуляторною інтернальністю ($r=0,78$, $p<0,001$) та суб'єктною результативністю ($r=0,56$, $p<0,05$), які відображають зростання значимості особистої участі у діяльності, а особиста відповідальність сприймається як взаємопов'язана з груповою.

Регуляторна інтернальність позитивно пов'язана зі стенічністю ($r=0,53$, $p<0,05$) і негативно – з аергічністю ($r=-0,58$, $p<0,05$) та егоцентричною мотивацією ($r=-0,61$, $p<0,05$): прийняття відповідальності відбувається тоді, коли результат діяльності є показником особистого результату. При цьому позитивне

ставлення до відповідальних ситуацій, що виникають, знижує поведінкову пасивність і егоцентричну мотивацію.

Аналіз кореляційних зв'язків у цієї групи респондентів виявив зв'язок регуляторної пасивності з обізнаністю ($r=0,69$, $p<0,01$), астеничністю ($r=0,56$, $p<0,05$), суб'єктною результативністю ($r=0,47$, $p<0,05$).

Респонденти, які мають великий стаж професійної діяльності, обізнані про рівень професійної відповідальності, і це зумовлює зростання емоційних переживань про те, що у разі низьких результатів роботи може бути завдано шкоди їх особистій репутації. Як наслідок, на тлі високих вимог до результату професійної діяльності зростає психологічне виснаження та розвивається синдром емоційного вигорання. У групі респондентів зі стажем понад 20 років змінюється характер зв'язків психологічних компонентів відповідальності: спостерігається інтеграція регуляторно-динамічного та мотиваційно-смыслового компонентів, що визначають активність та спрямованість відповідальності. Великий стаж діяльності зумовлює зростання соціоцентричних та егоцентричних мотивів відповідальності (мотиви боргу, дотримання загальноприйнятих правил і норм, уникнення неприємних ситуацій засудження), що забезпечує відповідальне виконання діяльності за будь-яких умов та за будь-якого особистісного ставлення.

Виявлений зв'язок між динамічною ергічністю та предметною результативністю ($r=0,66$, $p<0,01$), суб'єктною результативністю ($r=0,59$, $p<0,01$), емоційною стеничністю ($r=0,68$, $p<0,01$) відбиває підвищення ретельного виконання відповідальних завдань при спрямованості на суспільно і особистісно значущий результат, що, своєю чергою, супроводжується позитивними емоціями.

В результаті відповідальність у респондентів зі стажем понад 20 років стає системною, інтегрованою, професійно важливою якістю, що забезпечує досягнення високих професійних результатів. Однак, поряд з даною позитивною тенденцією у розвитку психологічних компонентів відповідальності, зростають тривога, відчуття труднощів у самоорганізації своєї діяльності, які посилюються при підвищенні поінформованості про предмет відповідальності і збільшують почуття невпевненості у власних силах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, проведене дослідження соціально-психологічних складових соціальної відповідальності виявило специфіку їх взаємозв'язків залежно від стажу професійної діяльності, а також підвищення рівня відповідальності рівня до рівня гіпервідповідальності. Професійно та соціально відповідальні респонденти усвідомлюють себе як суб'єкт діяльності, виявляють соціальну активність, ініціативність, контролюють свою навчальну та професійну діяльність.

На підставі вищезазначеного слід підкреслити, що визначення сутності, структури, критеріїв та показників соціальної відповідальності особистості виступає необхідною умовою для розуміння механізмів її формування, у чому полягають перспективи подальших наукових студій.

Список літератури

1. Дмитерко-Карабин Х.М. Мотиваційна готовність до професійної діяльності як психологічна проблема. *Філософія, соціологія, психологія: збірник наукових праць*. Івано-Франківськ: Плай, 2004. Вип. 9. Ч. 2. С. 23-32.
2. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. К.: Видавництво ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
3. Маноха І.П. Психологія потенціалу індивідуального буття людини: онтологічно орієнтований підхід: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». К., 2003. 48 с.
4. Мовмига Н., Мілорадова Н. Деякі аспекти визначення гендерної специфіки життєвих домагань особистості (з позицій особово-орієнтованого підходу до вищої професійної освіти). *Vzdelávanie a spoločnosť : medzinárodný 21 ISSN 2707–0409. Ľňěöîěîã³ÿ ta řňĹ³aěĽna řĹbĹġa*. 2020. ĀĕĹ. 2 (52) nekonferenĹný zbornĹk / Renáta Bernátová (Ed.), Tetyana Nestorenko (Ed.). PREŠOV, 2016. С. 187–196. URL : <https://cutt.ly/BhKTX7m>.
5. Садова М.А. Психологічні складові потенціалу самореалізації особистості. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія*. 2010. — Т. 15, вип. 9. С. 102-109.
6. Подшивалкіна В.І. Соціальні умови та психологічні виміри тенденцій використання потенціалу особистості. *Психологія і суспільство*. 2009. № 4. С. 127-137.
7. Derbyshire J., Wright G. Preparing for the future: development of an 'antifragile' methodology that complements scenario planning by omitting causation. *Technological Forecasting and Social Change*. 2014. 82. P. 215-225.
8. Reynolds K. J., Subasic E., Tindall K. The problem of behaviour change: From social norms to an ingroup focus. *Social and Personality Psychology Compass*. 2015. 9. P. 45–56. doi: 10.1111/spc3.12155.

References

1. Maksimenko, S.D. (2006). Geneza zdijsnennya osobustosti [The genesis of the personality implementation]. Kyiv: ed. LLC «KMM» [in Ukrainian].
2. Manocha, I.P. (2003). Psychologiya potencialy individualnogo buttya lyudunu: ontologichno orientovanuy pidhid. [Psychology of the potential of individual 123 ISSN 2707–0409. Ľňěöîěîã³ÿ ta řňĹ³aěĽna řĹbĹġa. 2020. ĀĕĹ. 2 (52) human existence: an ontologically oriented approach]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv [In Ukrainian].
3. Movmyha, N., Miloradova, N. (2016). Deiaki aspekty vyznachennia hendernoï spetsyfiky zhyttievkykh domahan osobystosti (z pozytsii osobovo-orïentovanoho pidkhdodu do vyshchoï profesiinoï osvity) [Some aspects of determining the gender specificity of life aspirations of the individual (from the standpoint of a person-centered approach to higher professional education)]. *Vzdelávanie a spoločnosť: medzinárodný nekonferenĹný zbornĹk / Renáta Bernátová (Ed.), Tetyana Nestorenko (Ed.)*. PREŠOV. S. 187-196. URL: <https://cutt.ly/BhKTX7m>. [In Ukrainian]
4. Sadova, M.A. (2010). Psichologichni skladovi potencialu samorealizatsii osobustosti [Psychological components of the self-realization potential of the individual]. *Visnuk Odesskogo natsionalnogo universitetu – Herald of Odessa national university*, Vol. 15, 9, 102-109 [In Ukrainian].
5. Podshivalkina, V.I. (2009). Sotsialni umovi ta psichologichni vumiru tendentsiy vukorustannya potencialu osobustosti [Social conditions and psychological dimensions of trends in the use of personal potential]. *Psychologiya i suspilstvo -Psychology and society*, 4, 127-137 [In Ukrainian].
6. Dmyterko-Karabyn, Kh. M. (2004). Motyvatsiina hotovnist do profesiinoï diialnosti yak psykholohichna problema [Motivational readiness for professional activity as a psychological problem]. *Zbirnyk naukovykh prats: filosofii, sotsiologii, psykholohii – Collection of scientific*

works: philosophy, sociology, psychology. Ivano-Frankivsk: Vyd-vo «Plai» Prykarpatskoho universytetu. Vyp. 9. Ch. 2. S. 23–32. [In Ukrainian].

7. Derbyshire, J.; Wright, G. (2014) Preparing for the future: development of an 'antifragile' methodology that complements scenario planning by omitting causation. *Technological Forecasting and Social Change*. [In English].
8. Reynolds K. J., Subasic E., Tindall K. The problem of behaviour change: From social norms to an ingroup focus. *Social and Personality Psychology Compass*. 2015. 9. P. 45–56. doi: 10.1111/spc3.12155. [In English].

Lukashov O.O.

candidate of economic sciences, doctoral student of the department
practical psychology and social work
Eastern Ukrainian National University named after V. Dalya,

**COMPONENTS OF SOCIAL RESPONSIBILITY
PERSONALITIES: SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL CONTENT**

The article reveals the socio-psychological content of the components of social responsibility of an individual. It is shown that the social responsibility of an individual is defined as a moral and value stable personal formation, which includes a strategy of social behavior of an individual, where the basis is a conscious attitude to voluntary, active performance of social roles, in accordance with one's actions and their consequences, values and norms of society, as well as ready to be responsible for the obtained result. It is emphasized that social responsibility is revealed in the following structural components: value-normative (sociocentric motivation, egocentric motivation, etc.), cognitive-informational (cognitive consciousness, awareness, etc.), affective-empathic (sthenic emotionality, asthenic emotionality, sincerity and etc.), organizational-communicative (dynamic ergicity, dynamic aergy, difficulties, etc.), result-active (object effectiveness, subject effectiveness, etc.), reflexive-prognostic (regulatory internality, regulatory externality, etc.). The conducted study of the components of social responsibility revealed the specificity of their interrelationships depending on the length of professional activity, as well as evidenced an increase in the level of responsibility to the level of hyperresponsibility. Professionally and socially responsible respondents are aware of themselves as a subject of activity, show social activity, initiative, control their educational and professional activities.

Key words: personality, social responsibility, components of social responsibility, criteria of social responsibility.

Стаття надійшла до редакції 29.10.2022